

A globális környezet középtávú gazdasági előrejelzése

A világpolitikai és világgazdasági erőterek változása 2015-2020-ig

Vitaanyag

2007. január

1. Bevezető gondolatok

Közhelynek számít, még ezzel kell indítani. Magyarország minden szempontból – népesség, terület, gazdasági teljesítmény – a világ kisméretű országai közé tartozik. Emellett – számos további, hasonló alaptulajdonságokat mutató országhoz hasonlóan – gazdaságilag nagymértékben nyitott (liberalizált áru-, szolgáltatás- és tőkeforgalom, növekvő nyitottság a munkaerő-piacon). A nyitottság kontinentális földrajzi helyzettel párosul, saját tengerszakasz nélkül, ami megnöveli a szárazföldi közlekedés, ezen belül a tranzit jelentőségét. Az alkalmazott politikától és fejlesztési stratégiától függően előny és hátrány egyaránt lehet, hogy az ország – a következő évtizedben felértékelődő - keletnyugati és észak-déli nemzetközi utak metszéspontjában fekszik. További sajátosság az európai elhelyezkedés, amelyet 2004 óta integrációs tagsági kötelek erősítenek, ill. nagymértékben determinálnak. Végül az ország jellegzetessége közepes fejlettsége és az ebből adódó lehetőség és kényszer a felzárkózásra, ami alapvetően az Európai Unió tagságából (de nemcsak abból) adódik. A fentiek alapján megfogalmazható az a stratégiai következtetés, hogy Magyarország jövője annak függvénye, mennyiben tud alkalmazkodni a globális, európai és regionális tendenciákhoz. Mi több, mennyire tud ezekhez aktívan viszonyulni, és lehetőségeihez mértén ezeket befolyásolni, mindenekelőtt regionális, de részben európai méretekben is.

Ahhoz, hogy sikeres magyar külstratégiát lehessen kidolgozni és érvényesíteni, egyrészt tehát az ország geopolitikai helyzetéből, valamint fejlesztési adottságaiból (anyag és humán erőforrások) kell kiindulni. E szempontból az egyik oldalon mindenfajta „nagy álom”, a másikon pedig a kishitűség szükségtelenül korlátozza, esetenként kifejezetten veszélyezteti annak a politikának a megvalósítását, amely a lehetőségek maximális kihasználására és a kockázatok legnagyobb mértékű minimalizálására épül. Alapvetően „policy-taker” orszákként (bár ez – a potenciális lehetőségek szintjén - az uniós tagság után legalábbis az integrációs szerepkörre már nem vonatkoztatható teljes mértékben) azonban a racionális külstratégia megvalósításának másik és nem kevésbé döntő eleme a nemzetközi környezet alakulása. Erről, ennek várható változásairól szól ez a vitaanyag.

Tudatosan használom a „vitaanyag” kifejezést. Nem akadémiai értekezés, nem is tudományos cikk írása a cél, amit a Külügyminisztérium megfogalmazott. Sokkal inkább vitára inspiráló gondolatok strukturált formában való megjelenítése, amelyek – mind a vita, mind a témában készülő más (több mint félszáz) tanulmány helyzetértékelésével, javaslataival és dilemmáival egybegyűrve – a munka végső fázisában hozzájárulhatnak a hosszabb távú magyar külstratégia sarokpontjainak szakmai megalapozásához.

A nemzetközi erőviszonyok változása a világpolitika és a világgazdaság szinte valamennyi területét érinti. Akár úgy, hogy minden régió hozzájárul ezekhez a változásokhoz, akár úgy, hogy valamennyi térség érzi a változások hatását. A képletet csak bonyolítja, hogy a változások mozgatórugói - a politikai alkuerőtől a gazdasági erőforrások megoszlásán keresztül a változásokhoz való sikeres vagy sikertelen alkalmazkodás belső követelményeiig és feltételeiig – kontinensek, országok, sőt adott országon belüli régiók alapján is egyenetlenül oszlanak meg. Az egyensúlyhiányok „kivisálása”, vagy legalábbis az ellenőrizhető szinten tartása vagy oda való

visszaszorítása mindig is a politika „művészetének” hatókörébe tartozott. A következő időszak legnagyobb változása e vonatkozásban, hogy a „művészet” már nem regionális vagy nemzet(állam)i szinten követeltetik meg, hanem egyre inkább nemzetközi, sőt, bizonyos esetekben globális méretekben. Mindez természetesen számos új kihívást jelent Magyarország és a magyar külstratégia számára is.

Az erőviszonyokkal foglalkozó személyes gondolatok óhatatlanul belevághatnak más tanulmányok mondanivalójába. Nem lehet szigorú elhatárolással élni egy olyan megközelítésben, amely az erőviszonyok, valamint az azokat meghatározó és változtató tényezők jelentős körét szükségszerűen érinti. Ugyanakkor – ebben az írásban – igyekeztem visszatartani magam mindazon a speciális kérdések részletesebb tárgyalásától, ami más szerzők feladata, miközben a készítendő összefoglalónak nagyon is szerves része kell, hogy legyen. A „szakmai fertőzöttség” tényét nem tagadva, meggyőződésem, hogy a kidolgozandó magyar külstratégián belül meghatározó szerepet célszerű szánni a gazdaságnak. Ezt – a szerző szakmai háttérétől függetlenül – több tényező is alátámasztani látszik. Egyfelől a magyar mozgásteret alapvetően gazdasági érdekek határozzák meg és mozgatják. Ez valamennyi kis országra egyformán vonatkozik, hiszen nyíltan vallják és esetenként évtizedek óta sikeresen gyakorolják azt a diplomáciát, amely gazdasági érdekek külpolitikai csatornákon keresztül érvényesítésére épül. (E vonatkozásban – amíg nem lesz „igazi” európai uniós kül- és biztonságpolitika – az európai integráción is ezt a pályát építette fel és követi, általában jelentős sikerrel.) Másrészt ez a megközelítés következik abból az alapvető feltételezésből, hogy az előrejelzést behatároló időszakban (durván 2015-ig) nem következik be katasztrofális következményekkel járó esemény a világban (legyen ez kozmikus vagy „evilági”). Természetesen ez a feltételezés lehet helyes és helytelen, de az utóbbira nem érdemes középtávú külstratégiai forgatókönyveket építeni (másokat viszont annál inkább célszerű lehet, de ez nem a szerző jelen megbízásának tárgya). Harmadrészt, ha az előbbi premisszát elfogadjuk, minden jel arra mutat, hogy az előttünk álló évtizedben egyértelműen és ma még talán nem is látott dimenzióban értékelődik fel a gazdasági biztonság kérdése. Ennek egyes területeivel – éppen különleges jelentősége miatt - külön szerzői csoport foglalkozik. Az eredmények értelemszerűen részét fogják képezni a külstratégiai összefoglalónak.

Helyzetelemzés

1. A globalizáció mint általános keret (a „tűzhely” vagy „horgony”, ahonnan el kell indulnunk)

Az első világháború előtti intézményes szinthez közelítő világméretű liberalizáció és a példátlan erejű és részben még ismeretlen következményekkel járó technológiai és informatikai forradalom szinte észrevétlenül indította el azt a globalizációs hullámot, amelynek az emberiség ma elkerülhetetlen résztvevője, egyértelmű haszonélvezője és egyúttal bizonyos területeken és társadalmi rétegeket nézve vesztese is. Éppen amiatt, hogy a liberalizáció együtt járt a technológiai-informatikai forradalommal – sőt, sok esetben az utóbbi erősítette fel az előbbi -, a mai helyzet minőségileg különbözik az emberiség (nagyrészt a transzatlanti térség) bármely korábbi korszakának jellemzőitől.

Természetesen lehet a globalizációt sok rossz forrásának tekinteni, egyet azonban nem lehet tenni: nem lehet visszaszorítani, és ha ezt elfogadjuk, akkor alkalmazkodni kell az új kihívásokhoz. Melyek ezek?

- A tér és idő összezsugorodása („global village” a szó szoros értelmében) a világon minden történést és folyamatot rövidtávon láthatóvá, követhetővé, kihasználhatóvá - és ha kell, büntethetővé –tesz. Ez elképzelhetetlen mértékben növeli meg a döntéshozatali kényszert (azonnal, ha lehet), miközben példa nélküli nyomást gyakorol a hatásos kommunikációra. Mindkettő alapeleme a sikeres külstratégiának.
- A globalizáció, bár meghatározó elemei a gazdaságban érhetők tetten, nem gazdasági folyamat, hanem messzemenően interdiszciplináris fejlődés. Nagyobb kockázat nélkül állítható, hogy a következő évtizedben a ma statisztikailag is követhető gazdasági hatásoknál erőteljesebben fognak érvényre jutni a nem-gazdasági elemek (politikai, társadalmi, intézményi, ideológiai, pszichológiai, kulturális szinten egyaránt).
- A gazdasági globalizáció eltérően érinti a növekedés fő tényezőit, és már eddig is alapvető átrendeződéshez vezetett. Kérlelhetetlenül (több mint egyértelműen!) felértékelődött a humántőke jelentősége. Az emberiség fejlődésének korábbi időszakaiban hol a munkaerő mennyisége (rabszolgaság), hol a mezőgazdasági földterület (feudalizmus), hol a munkaerő és a fizikai tőke egymásra találása (kapitalizmus) bizonyult a fejlődés – sok esetben kíméletlen - hajtóerejének. A 21. században ezt a szerepet egyértelműen a humántőke játssza, mégpedig két új tulajdonsággal. Egyfelől a „nemzetek felemelkedésében vagy bukásában” meghatározó a – megfelelő - humántőke újratermelése, ami a beruházások esetenként radikális átcsoportosítását jelenti az oktatás-képzés, a kutatás-fejlesztés és az egészségügy felé (lásd a skandináv jóléti modellt, annak minden belső gyengesége ellenére). Másfelől nem általában a szó iskolai értelmében vett képzett munkaerő és az azt előállító ország a „nyertes”, hanem csak az, amely a képzettséget a szűk szakmai szinten túl is biztosítja. Vagyis a képzett munkaerőnek nemcsak konvertálható szakmai tudással kell rendelkeznie, hanem rugalmassággal, életre szóló tanulási képességgel és hajlandósággal, kooperatív magatartással, innovatív ötletekkel, kockázatvállalással, kitartással és az esetenkénti nehézségek elviselésével egyaránt. Az iskolai képzésnek e tulajdonságok összességének kifejlesztésére kell(ene) irányulnia.
- Az egyes termelési tényezők liberalizációja az elmúlt évtizedben eltérő mértékben ment végbe. Gyakorlatilag teljessé (ha tetszik korlátlaná) vált a globális tőkemozgás. Ennek kíséretében egyre liberalizáltabb a technológia áramlása. Az újjászervezett globális vállalat (ez már nem a tradicionális transznacionális cég!) a technológiát sem tekinti „nemzeti tulajdonnak”, hanem - a mindenkor adott profit reményében – világméreteken „veti be”. Ettől az „intellectual property rights” kérdése nem kerül le a napirendről, de egyértelműen vállalati kategóriává változik, és „nemzeti szent tehén-jellege” már ma is a múlté. Az elmúlt időszak világkereskedelmi tárgyalásainak, valamint a világméreteken szaporodó

regionális integrációknak köszönhetően jelentős mértékben nőtt az áruforgalom liberalizáltsági foka. Nem utolsósorban Magyarország is tagja a világ legnagyobb szabadkereskedelmi övezetének és vámuniójának. Kisebb mértékben, de jelentős liberalizálódás zajlott le a szolgáltatások világkereskedelmében is. A következő évtizedre két forgatókönyv állítható fel. Az optimista a liberalizáció szinte töretlen folytatását tételezi fel, ami éppúgy jelenti a most függőben lévő Dohai-i forduló sikerét, mint újabb regionális szabadkereskedelmi övezetek létrejöttét, esetleg a transzatlanti szabadkereskedelem megvalósítását (ez egyébként vállalati szinten már nagyrészt adott, ami hiányzik, az az intézményi keret) és a szolgáltatások globális áramlását akadályozó tényezők további leépítését. A másik – éppen a túlságosan gyors globalizáció ellenhatásaként – protekcionista tendenciák újraéledését valószínűsíti. Az utóbbi, legalábbis egyes területeken még az EU-ban sem kizárt, lásd a szolgáltatási irányelv felvizezését és a „patriotista gazdaságpolitikák” remélhetőleg csak időleges térnyerését. Ennek ellenére két ok miatt sem számolunk e szcenárió valószínűségével. Az egyik a globalizáció dinamikája, amit ma már nem(csak) kormányok, hanem mindenekelőtt példátlan befolyású nemzetközi konglomerátumok táplálnak. A másik okot az adja, hogy a protekcionizmus újraéledése olyan gazdasági, társadalmi és végső soron politikai károkkal járna, ami annak a katasztrófa-szcenáriónak a valószínűségét növelné meg, amelyet elemzésünkben kezdettől fogva kizártunk. A globális fejlődés és kihívások szempontjából az igazi szűk keresztmetszetet az utolsóként említendő termelési tényező, nevezetesen a munkaerő szabad áramlása jelenti. Amíg a világ tőkeforgalma szinte teljes mértékben liberalizált (miközben a napi tőzsdéi forgalom 2-4 százalékaival egyenértékű az effektív áru- és szolgáltatásvásárlások értéke, vagyis 96-98 százalék „spekulatív tőkeként” kering a világban), addig a világ 6.2 milliárdos lakosságának kb. 3 százaléka (valamivel kevesebb mint 200 millió ember) választott „új hazát” vagy él tartósan távol születési országától. Ennek okai éppúgy fellelhetők a migrációs képesség és hajlam (migration propensity) korlátaiban (haza, család, emberi kapcsolatok, nyelv, kultúra, félelem az idegen környezettől stb.) mint a potenciális fogadó országok adminisztratív korlátaiban. Nyilvánvaló, hogy a „global village” ellenére a Föld népmozgalma a belátható időben nem fogja elérni a tőke globális áramlásának mértékét, már csak azért sem, mert a tőke immár masszív méretekben áramlik a munkaerőhöz, ami a helyben maradást (legalábbis ideiglenesen) ösztönzi. Ugyanilyen nyilvánvaló azonban az is, hogy a jelenlegi és megdőbbentően nagy rés a tőke és a munkaerő áramlásának intenzitása között fokozatosan csökken. Mértéktartó előrejelzésünk szerint a következő tíz évben – háborús, környezeti és etnikai katasztrófákat ismételten kizárva – legalább újabb 200 milliós népvándorlás következik be, döntően a legfejlettebb országok irányába (ebbe a körbe Magyarország is beletartozik!). E kihívásra – legalábbis Európában, még kevésbé pedig Magyarországon – még meg sem kezdődött a szervezett felkészülés. (Csak zárójelben: ez nem

kizárólag kormányzati intézkedéseket jelent, hanem a társadalmi tudat alapvető átalakítását is feltételezi.)

- Két szempontból is alapvető változáson megy át az állam szerepe. Egyrészt már az elmúlt években számos jel mutatott a nemzetállam és a nemzetközi vállalatok közötti kapcsolat megváltozott jellegére. Első látásra ez abban jelentkezik, hogy az EU kulcsországainak gyenge nemzetgazdasági növekedésével párhuzamosan és vele egy időben példátlan profitokat jelentettek a nyugat-európai országok vezető vállalatai. Vagyis a nemzetgazdasági és a vállalati tevékenység egyre inkább elválík egymástól (ez Magyarországon is tapasztalható a külföldön beruházó „regionális multik” és a magyar gazdasági növekedés közötti teljesítménykülönbségben). Jelenleg nem rendelkezünk olyan eszközökkel, amelyek a globális piacon megtermelt profitot vissza tudnák irányítani az adott nemzetgazdaság növekedésébe (olyanokkal azonban igen, amelyek alkalmazása a tőke teljes kivonulását eredményezné). Másrészt sürgetően szükséges az állam hagyományos szerepének átalakítása. Ez évtizedeken keresztül a jövedelmek egy (többnyire nagyobb) részének központosítását és a társadalmi-politikai status quo alapján kijelölt szociális célok érdekében történő újraelosztását jelentette. A 21. században sikeres stratégia másra, pontosabban a fejlesztő állam megjelenésére épül. Országtól függően – és még inkább a társadalmi kohézió, kooperáció és szolidaritás függvényében – igen eltérő elvonási-jövedelemkoncentrációs politikák és mértékek (a GDP százalékában kifejezve) létezhetnek egymás mellett. A lényeg azonban az, hogy a beszedett jövedelmek milyen arányban oszlanak meg a status quo finanszírozása és a jövőorientált fejlesztés között. Az utóbbi egyértelműen megköveteli az oktatási, egészségügyi és kutatás-fejlesztési (valamint a társadalom jövőorientált szemléletét erősítő kommunikációs) kiadások növelését.
- A külstratégia készítése során fokozott figyelmet célszerű fordítani arra, hogy a 21. század első évtizedeiben a tradicionális és hivatalos diplomáciai kapcsolatok mellett – sőt esetenként ezek rovására - jelentősen felerősödnek a vállalatok, szervezetek, kis közösségek, sőt egyének közötti kapcsolatok. Nagyrészt a technológiai-informatikai forradalom eredményeként ezerszámra jönnek létre sajátos hálók (az ártalmatlan személyi kapcsolatok halmazától a terrorista központokig), amelyeket a stratégia kialakítása során messzemenően figyelembe kell venni (networking).
- A világpolitika és világ gazdasági erőközpontok térképének lényegi – és részben drámai – átalakulásával összefüggésben alapvetően változik az elmúlt évszázad(ok)ban kialakult nemzetközi „interdependencia”. A fizika törvényei alapján minden esetben, ahol két szereplő egymással találkozik, interdependencia (kölcönhatás) alakul ki. Ez azonban a múltban hosszú évszázadokon keresztül gyakorlatilag egyirányú volt, ezért joggal lehetett dependenciának, függőségnek (alávetettségnek) nevezni. Klasszikus példája ennek a gyarmatbirodalmak kialakulása, de az ezek felbomlását követő évtizedek egyoldalú függőségi helyzete is. A 21. század első

évtizedei alapvetően újrendezik a kölcsönös függőség elemeit. Pontosabban fogalmazva: a „függőség” most válik valóban kölcsönössé. Ebben éppúgy szerepet játszik a korábban vezető országok súlyának relatív csökkenése, mint számos feltörekvő-felzárkózó ország megjelenése és térhódítása a globális politikában és gazdaságban. A „kölcsönös függőség” két területen nyilvánvaló. Egyrészt alapvetően módosítja a „policy-maker-policy-taker” viszonyt a világpolitikában és a világ gazdaságban, amennyiben számos új szereplőt hoz be a döntéshozatali rendszerbe (ennek világos kifejeződését láthatjuk többek között a Dohai-i WTO-forduló keretében felszínre került érdekütköztetéseknél). Másrészt nemcsak elválaszt, hanem összeköt is az immár globális felelősség kérdésében (béke, stabilitás, környezetvédelem, jövedelem-újraelosztás, morális-etikai kérdések sora).

- Az utóbbi vonatkozásban szükséges kiemelni a környezet, mint új korlátozó tényező jelentőségét. A „global village” kétségtelen előnyei a következő években nemcsak a politikusok és szakértők, hanem a Föld lakói számára is kiegészülnek a „global village” korlátaival. Azzal, hogy az eddigi növekedési pálya, miközben példátlan liberalizációt, egyéni és társadalmi szintű kitörési lehetőségeket, továbbá részben gazdagságot teremtett a Földön, egyre inkább kikezdi bolygónk fenntartható életének feltételeit. E terület a – globálisan, vagy legalábbis multilaterálisan összehangolandó – külstratégiák fókuszába kerülnek a jövőben.
- Minden korlát, kockázat és költség (3K) ellenére a globális fejlődést továbbra is döntően a verseny szelleme és szabadsága mozgatja. E motiváló tényező meghatározó szerepe aligha változik a következő évtizedben (azonban a nyilvánvalóvá váló fizikai korlátok és jövedelmis-társadalmi feszültségek miatt ez a későbbiekben elképzelhető). Ugyanakkor tényezői legalább három vonatkozásban is kiegészülnek. Az árakra, minőségre és szállítási határidőre épített klasszikus versenytényezőkhöz társul, sőt esetenként ezeket felül is írják olyan új versenyelemek, mint a közigazgatás minősége (minden szinten), a társadalmi kohézió és szolidaritás (ez messze nem a költségvetési újraelosztás tartománya!) és az adott társadalom jövőképe, jövőorientáltsága, felkészültsége a holnap feladataira és kihívásaira.

2. A politikai befolyás újraelosztása és a nemzetközi politika egyes veszélyforrásai

A vizsgálat tárgyát képező évtizedben az Egyesült Államok marad a legjelentősebb katonai, politikai és gazdasági hatalom. Nincs ugyan olyan globális területi hatalma, mint a gyarmattartó Angliának volt egy évszázaddal korábban, de a világ minden részén vannak katonai bázisai (újabbak telepítésére a következő években kerülhet sor), és nem kétséges, hogy van globális elkötelezettsége. Egyetlen világprobléma sem oldható meg kihagyásával vagy megkerülésével. Más kérdés, hogy a valóban multilateralizálódó és kölcsönös függőségre épülő világban mennyire tud hatalmával élni, hiszen ehhez szövetségesekre van szüksége. Katonailag természetesen képes egyéni akciókra is, de

ezek politikai következményeit a világ többi országa egyre kevésbé lesz hajlandó támogatni.

Előrejelzésünk arra épül, hogy a világpolitikában egyre nagyobb befolyással jelennek meg új országok vagy országcsoportok. Legkézenfekvőbb az EU lenne, amennyiben sikerülne kialakítania a közös kül- és biztonságpolitikát, és ezt részben közös védelmi politikával is ki tudná egészíteni. Ennek valószínűségét – részben éppen a felerősödő külső kényszerek hatására – nem lehet elvetni. Ugyanakkor az új külpolitikai szereplő megjelenése feszültségekhez vezetne a NATO-ban, valamint a transzatlanti kapcsolatokban minden olyan területen, ahol az amerikai és európai érdekek, vagy még inkább az adott válság megoldásával kapcsolatos elképzelések nem egyeznek (lásd Irán, de egészében az arab térség, esetleg Oroszország egyes utódállamai). Ennél jóval biztosabbnak látszik Kína és India világpolitikai szerepének megerősödése. Speciális gazdasági alapokon szerveződve, valamint a demográfiai előnyökre építve kialakulóban van a BRIC-országok növekvő befolyása (Brazília az élelmiszergazdaságban, Oroszország az energiaellátásban, India a szolgáltatások széles területein, Kína pedig, mint a világ feldolgozóipari központja). További erőkoncentráció körvonalai látszanak kibontakozni két területen. Az egyik a feltörekvő országok egyre (ön)tudatosabb csoportjának alkalmi együttműködése, ami a WTO-tárgyalásokon, de más területeken is megfigyelhető. A valóban „global networking” korszaka éppen az előttünk álló évtizedben teljeseedik ki. Ebből nagy valószínűséggel nem fognak tartós szövetségek létrejönni, de a kifejlődő érdekcsoportok egyes kérdésekben jelentősen befolyásolhatják nemcsak a helyzetértékelést, de a döntéshozatali folyamatot is (pl. az ENSZ-ben vagy a többek szerint kibővítendő Biztonsági Tanácsban). A másik a regionális integrációk esetében képzelhető el, elsősorban az adott régiót közvetlenül érintő vagy számára meghatározó fontosságú kérdésekben. Nem feltétele ilyen érdekközösségnek az elmélyült gazdasági együttműködés, bár ez utóbbi területen is várható előrelépés.

Az erőközpont-szerveződés sajátos területét képezi a vallási fundamentalizmus. Ez döntően az iszlám terjeszkedését jelenti, és néhány évszázados megkésettiséggel, valamint egy teljesen más világrendben a katolicizmus egykori eszközeivel (is) él. Európa (és a világ nagy része) elfelejtette már a vallási türelmetlenség korszakát, valamint a vallási fanatizmus veszélyeit. Legkésőbb akkor, amikor a vallás és az állam hivatalosan és alkotmányosan is kettévált, megszűnt a vallás (egyház) közvetlen hatalma a társadalmak felett. Ez a folyamat azonban mindeddig nem ment végbe az iszlám országok esetében. Éppen ellenkezőleg, a mindmáig elmaradt felvilágosodás következtében a vallás egyre jelentősebb politikaalkotó tényezővé válik. Ez mindenekelőtt Európa számára jelent kihívást, hiszen már most mintegy 20 millió muszlim (a teljes lakosság közel 5 százaléka) él az EU országaiban. Belpolitikai szinten az USA egyelőre jobban kezeli ezt a kérdést, de ő sem volt és a jövőben sem lesz képes a fundamentalizmus gyökereinek kiirtására. (Találó megjegyzéssel: a szúnyogok eltüntetése nem egyenlő a szúnyogokat állandóan újratermelő mocsár lecsapolásával.)

További négy veszélyforrásra célszerű felhívni a figyelmet.

Az egyik a „failed state” problémája, ami ma mindenekelőtt a Nyugat-Balkán több országát és egyes poszt-szovjet utódállamokat jellemez. Nem kizárható azonban, hogy a globalizáció kvöetkeztében az ilyen „államalakulatok” száma megnö, stabilizálásuk egyre költségesebb válik, ha egyáltalán lehetséges. Ebben az összefüggésben minden bizonnyal megerősödik a regionalizmus, hiszen az európai „failed state”-problémát mindenekelőtt az EU-nak kell(ene) kezelnie. Nem kétséges, hogy az ilyen helyzetek könnyen válhatnak regionális konfliktusgóccá, nem kevésbé pedig a terrorizmus és a civilizált világban büntetendő tevékenységek „szentélyeivé”.

Másodszor: a „failed state” sajátos alfaja jöhet létre, ha jelenlegi nemzetállamok, amelyek számottevő belső feszültségeiket nem tudják megfelelően kezelni, felbomlanak, és különféle kisebb-nagyobb régiókra esnek szét. Az elmúlt évtizedekben ennek a veszélynek – bár többször megjövendölték – mind Kína, mind India ellen tudott állni (a volt Szovjetunió vagy a területileg sokkal kisebb Jugoszlávia nem). A katasztrófa-forgatókönyv kizárása esetén feltételezzük, hogy az elkövetkező évtizedben sem változik alapvetően ez a helyzet. Ugyanakkor hosszabb távon egyáltalán nem tartjuk kizártnak a fragmentációt, akár gazdasági, akár belpolitikai vagy szociális kiváltó okok következményeként. Hozzá kell azonban tenni, hogy a világ békéjét alapvetően veszélyeztetni minden olyan törekvés, amely – a 19. század mintájára – etnikai alapon próbálna meg újraszervezni akár az adott területet, országot vagy nemzetközi kapcsolatrendszerét. A multikulturális-multietnikai fejlődésnek ma nem látszik békés alternatívája.

Harmadszor: jelentős biztonsági kockázatot képviselnek a világfejlődéstől egyre inkább elszakadó, ugyanakkor egyre jelentősebb népességgel rendelkező régiók, mint Afrika (nagy része), de az arab világ zöme is. Az előbbi szegénységi problémái már a következő évtizedben felerősíthetik a migrációt (többek között azért is, mert az interneten keresztül a környezetüktől merőben eltérő „való világ” csábításának nem tudnak ellenállni), nem is beszélve a regionális konfliktusokról, törzsi villongásokról. Ezeknek súlyos nemzetközi következményei lehetnek egy olyan világban, ahol a vezető hatalmak éppen az „elfelejtett” kontinensen vagy országokban igyekeznek kiépíteni hatalmi állásaikat (lásd Kína Afrika-politikáját). Az arab világ, ha az egységesítő vallási fundamentalizmustól eltekintünk, kétfelé osztható. Az olajjal nem rendelkezők közel állnak az „afrikai modellhez”. Az olajjal rendelkezők – egyelőre – a beáramló hatalmas olajbevételek árnyékában viszonylag stabil belpolitikai környezetet mutatnak. Nem kevés aggodalomra ad azonban okot az olaj utáni korszak, amit éppúgy előidézhet az erőforrások kimerülése egyes országokban, mint az olcsó új energia tömeges elterjedése. Erre a helyzetre az egész Közel-Kelet nincs felkészülve. A következmény drámai mértékű szegénység, kilátástalanság és ma még aligha elképzelhető mértékű vallási fanatizmus lehet, amire a világnak már ma fel kellene készülnie, mégha fogalma sincs arról, milyen eszközökkel lenne kezelhető ilyen helyzet.

Negyedszer: új törésvonalak jöhetnek létre a fejlett vagy fejlettebb országokban is. Ezek két tőről fakadnak. Az egyik az, hogy a világméreteken újraszerveződő munkamegosztás talán legjelentősebb vesztese nem a nyugat-európai vagy amerikai segédmunkás, hanem a közepes képzettségű rétegek lehetnek. Márpedig ezek adják a

jelenlegi demokratikus struktúrák bázisát. Ha e rétegek létbizonytalanságba sodródnak (akár a tektonikus átrendeződések következtében, akár saját hibájukból, akár mindkettőből), akkor megnő az autoritér politikai rendszer térhódításának, visszatértének veszélye. A másik probléma a világháború utáni, immár több mint hatvan éves békeidőszak következménye. Arról van szó, hogy az ezen idő alatt felnőtt három generáció nemcsak békét és stabilitást élvezett, hanem jelentős része tetemes jövedelmeket is fel tudott halmozni. Ezeket korábban hol háborúk, hol természeti katasztrófák, hol gazdasági válságok időről-időre felszámolták. A jelenlegi helyzetet azonban nem ez jellemzi, hanem a felhalmozott vagyonból való élés lehetősége és a napi kemény munkát igénylő jövedelemszerzési kényszer ellentmondása. Aki jövedelemmel rendelkezik, megengedheti magának, hogy „kivonuljon” a munkaerő-piacról, és esetenként sokkal jobban éljen, mint az a társa, aki kénytelen keményen dolgozni a megélhetésért. Ebből nemcsak szociális feszültségek származhatnak, de egy olyan egyre nagyobb méreteket öltő („lopakodó”) folyamat is, ami a szubvenciós mentalitás egyik sajátos változatát erősíti – annak nemcsak az adott társadalomra vagy közösségre vonatkozó negatív hatásaival együtt.

A vitaanyag politikai fejezetének végén nem kerülhető meg három kérdés feltevése anélkül, hogy ezekre a szerző e keretekben választ kívánna vagy esetenként akár tudna adni. De a készülő stratégia keretfeltételeinek kialakítása szempontjából mindhárom jogosnak tűnik.

Először: az emberi civilizáció és társadalom története a gazdaság és a politika sajátos kapcsolódását (kölsönös függését) mutatja. Meghatározott gazdasági formációknak általában jól körülhatárolható politikai keretei voltak. A jelenlegi demokrácia, amely az elmúlt két évtized tapasztalatai alapján egyértelmű sikertörténetnek számít és a világtörténelem egyik fontos szakaszát jellemzi, a gazdaságilag fejlett országokban található meg, amelyek – minden eltérés mellett - piacgazdaságok, jelentős szociális hálóval rendelkeznek és tömegfogyasztásra rendezkedtek be. Ha átlépünk – sőt, már átléptünk – az érett kapitalizmus korából a tudásalapú gazdaságnak és társadalomnak elkeresztelt korszakba, biztosak lehetünk-e abban, hogy ennek az új gazdasági formációnak is a korábbi évtizedekben kialakult és egyelőre átöröklött demokrácia felel meg a legjobban (beleértve az általános választójogot, a négyévenkénti parlamenti választásokat, a politikai pártrendszert, stb.)? Lehetséges-e, hogy az információs társadalom irányíthatósága az eddigiektől eltérő politikai „felépítményt” igényel, vagy legalábbis napirendre tűzi a 20. századi demokrácia lényegi „továbbfejlesztését”?

Másodszor: mennyiben alkalmasak a második világháború után kialakított nemzetközi rend és intézményei a 21. század első évtizedeiben felmerülő problémák kezelésére, egy jelentősen megváltozott és tovább változó erőterben?

Harmadszor: vajon mennyire vannak a különböző országok társadalmi (és itt elsősorban az európai társadalmakra gondolok) felkészítve a 21. század kihívásaira? Több jel mutat arra, hogy nincsenek, viszont a naponta érkező kihívásokra sorozatosan valamilyen választ kell adni. Ha nincs 21. századi, jövőorientált válaszunk, akkor reflexszerűen nyúlunk vissza a „jól bevált” megoldásokhoz, amelyekről természetesen gyorsan kiderül,

hogy már nem érvényesek. Minél nagyobb a frusztráció, annál messzebb kezdünk kutatgatni saját múltunkban és személyesen soha át nem élt történelmi korokban, és annál nagyobb a veszélye az egykori „ordas eszmék” visszatértének. Európában ez a pusztító nacionalizmus ismételt megjelenéséhez vezethetne. Vajon nem feladata-e a külstratégiának (minden ország esetében!), hogy ezzel a kérdéssel is foglalkozzon, beleértve a társadalommal való állandó párbeszédet is?

3. Demográfiai folyamatok

A történelem azt mutatja, hogy a világméretű erőviszonyok alakulása és a népességszám növekedése vagy csökkenése között nincs közvetlen és azonnali pozitív korreláció. Vagyis nem feltétlenül – sőt általában nem is – a legnépesebb országok a legerősebbek vagy a legbefolyásosabbak. Ellenkezőleg, számos kis népességű ország büszkélkedhet magas életszínvonallal, irigylésre méltó szociális jóléttel és esetenként tekintélyes nemzetközi politikai befolyással. Mégis, több szempontból sem tekinthetünk el az erőviszonyok elemzésekor a demográfiai folyamatoktól. Márcsak azért sem, mert több vonatkozásban (munkaerő-piac, nyugdíjkorú népesség, de részben az oktatás és az egészségügy szempontjából is) ez az egyetlen biztos statisztikai adat. A GDP növekedési rátájáról vagy az infláció várt üteméről sokat lehet vitatkozni, de a demográfiai kérdések némelyikéről nem. Hiszen – ismételten katasztrófákat kizárva – pontosan meg tudjuk mondani, mennyien lesznek 10-15 év múlva tanulók, mekkora lesz a munkaerő-piaci kínálat, és mennyien lesznek nyugdíjasok (az utóbbit sokkal hosszabb időtávban is meg lehet határozni).

Először: a világ jelenleg 6.2 milliárdos népessége 2015-re több mint egy milliárddal, 7.3 milliárdra nő, majd 2050-ig a legújabb és a korábbiaknál mérsékeltebb előrejelzések 9.3 milliárdos népességgel számolnak. Ennyit a Föld adottságai el tudnak tartani, feltéve, hogy a természeti környezet rombolása nem folytatódik az eddigi ütemben. Vagyis önmagában a népesség növekedése nem jelent veszélyt a földi életre a 21. században (két évtizeddel korábban akár 12 milliárdos népességet sem tartottak kizártnak, de – mint majdnem minden „bombasztikus” előrejelzés – ez sem vette figyelembe egyes folyamatok „önszabályozó” természetét és képességét).

Másodszor: a népességszaporulat globális lassulása mellett jelentős regionális különbségek mutatkoznak. Amíg a fejlett világ (OECD) népessége igen lassan nő (ez is nagyrészt Észak-Amerikának köszönhető), addig a legkevésbé fejlett régiókban lehet a legnagyobb növekedési ütemet tapasztalni (Afrika, arab térség, egyes ázsiai országok). Míg a kínai népességrobbanást – nem utolsósorban központi intézkedésekkel és jelentős jövőbeli feszültségeket generálva – megfékezték, sőt az indiai is lassult, az afrikai szinte változatlan dinamikával nőtt. 2020-ra így az afrikai, az indiai és a kínai lakosság egyenként 1.3-1.4 milliárd főt tehet ki, ami összességében a világ népességének több mint fele. Európa népessége (beleértve Oroszországot és Ukrajnát is) a világ népességének jelenlegi 12 százalékaról két évtizeden belül 8-9 százalékára csökken (még bizonyos immigrációt feltételezve is).

Harmadszor: a világ népességének megoszlásában meghatározó szerepet játszik az urbanizáció, ami egyszerre gazdasági, szociális, biztonság(politika)i és sok esetben etnikai-kulturális kérdés is. 2000-ben a legnépesebb városok listáját Tokió (vagyis egy fejlett állam fővárosa) vezette, és az első tízben volt még két amerikai (New York, Los Angeles), három latin-amerikai (Mexikó, Sao Paulo és Buenos Aires), három ázsiai (Mumbai, Kalkutta és Shanghai) és egy afrikai (Lagos). 2015-ben Tokióval azonos szintre kerül az indiai Mumbai, és három új város jelenik meg a tizes listán, valamennyi Ázsia szegény – és nem utolsósorban – moszlem többségű országaiból (a bangladeshi Dakka, a pakisztáni Karachi és az indonéziai Dzsakarta). A fejlett világot már csak két város (Tokió és New York) képviseli, Európa pedig egyszerűen nincs a térképen (ezt a térképet tekintve ez nem feltétlenül sajnálatos).

Negyedszer: a következő 10-15 évben – a megelőző időszak születési „boom”-jának hatására - hatalmas tömegek kerülnek a munkaerő-piacra. Ezek túlnyomó része nem vagy kevéssé iskolázott, és a 21. századi globalizált gazdaságban alig van esélye, hogy megfelelő munkát találjon. Az Európában nem egy országban tetemes strukturális munkanélküliséget a fejlődő világ nagy részében egyre nyíltabb tömeges munkanélküliség kíséri. A világ kb. 5 milliárdos munkaképes lakosságának akár 40 százaléka is a regisztrált (vagy nem regisztrált) munkanélküliek kategóriájába kerülhet. Mindez egyszerre erősíti a belpolitikai és szociális nyomást, a migrációs hajlandóságot és kényszert, valamint a „gazdasági patriotizmust”, ennek eredményeként pedig az autoritér kormányzatok hatalomra kerülésének valószínűségét. Van természetesen szerencsésebb forgatókönyv is, amennyiben a liberalizáció munkahely-teremtő hatásaiból indulunk ki. Itt azonban azonnal megjelenik a célkonfliktus egyrészt a munkahely-teremtés, másrészt a jövedelemkülönbségek várható növekedése között.

Ötödször: a világ lakosságán belül – részben éppen a csökkenő demográfiai növekedés következtében, de a jobb orvosi ellátás és a magasabb átlagéletkor eredményeként is - növekszik az idősek részaránya. Az átlagos életkor 1995 és 2015 között, tehát 20 év alatt világméretben 3.3 évvel 68.5 évre nő. Ezen belül a fejlett világban 77 év felett alakul az átlagéletkor, míg a legfejletlenebb régiókban csak 56 év körül. 2015-ben a 65 évnél idősebbek a világ népességének 8.3 százalékát teszik ki, miközben ez az arány 17.3 százalékra rúg a fejlett térségekben (ezen belül 26 százalékra Japánban szemben az 5.6 százalékos indiai vagy a gyorsan növekvő, de még mindig 10 százalék alatti kínai mutatóval). Ebből számos következtetés adódik, amelyeket eddig a (kül)politikai stratégia szintjén szinte sehol sem fogalmaztak meg. Ezek éppúgy érintik a globális erőviszonyokat, márcsak az elérhető munkaerő mennyisége és minősége miatt, mint az egyes országok nyugdíjrendszerét, egészségügyét vagy oktatását. Az sem mellékes, hogy a lakosság életkora és a technológiai fejlődés között az elmúlt évszázadokban megfigyelt „negatív korreláció” folytatódik-e. Vagyis az, hogy az idősebbek kevésbé hajlandók és képesek megbarátkozni az új technológiai vívmányokkal. Márpedig az utóbbiak példátlan terjedésére a következő évtizedekben is számíthatunk, alkalmazásuk pedig nagymértékben befolyásolja majd az egyes térségek gazdasági növekedését. Természetesen nem szükségszerű, hogy az idősebb társadalmak lemaradjanak ebben a technológiai versenyben. Pontosan ennek eszköze lehet az életen keresztüli tanulás (life-long learning).

Hatodszor: elterjedt nézet, hogy a népességsökkenéssel, pontosabban természetes fogyással szembenező országok fokozottan vannak ráutalva kívülről érkező munkavállalókra, akik nemcsak a termelést lendíthetik fel, nemcsak üres munkahelyeket tölthetnek be, de a jövedelmük után fizetett adóval segítik a jóléti rendszerek, mindenekelőtt a nyugdíj-rendszer fenntartását. Más nézetek szerint a probléma megoldható a technológiai haladással, a meghosszabbított munkaidővel (beleértve a nyugdíj-korhatár kitolását is), sőt, szükség esetén a korábbiaknál alacsonyabb reálbérékkel is (annak minden belpolitikai, szociális és gazdasági következményeit figyelembe véve). Megint mások a születésszám erőteljes növelése mellett érvelnek (még ha ez messze nemcsak demográfiai vagy gazdasági kérdés, hanem kifejezetten az emberi jogok kategóriájába tartozik. Bárhogyan is viselkedne azonban az adott társadalom ebben a kérdésben, a következő 18-20 év munkaerő-piacát a hirtelen megugró születésszám sem tudná befolyásolni. A munkaerő-kínálat adott, és legfeljebb migrációval módosítható (felfelé és lefelé egyaránt).

Hetedszer: a népességnövekedési problémákkal küszködő, főleg európai országok politikusainak és szakértőinek figyelmét mindeddig elkerülte, hogy a fogyó (vagy a migráció következtében esetleg enyhén növekvő) népesség etnikai összetétele jelentős változásokon megy át. Nem egyszerűen arról van szó, hogy adott ország népessége csökken, hanem arról is, hogy összetétele általában a „nem honos” lakosság, az első-, másod- vagy akár harmadgenerációs bevándoroltak javára módosul. Megfelelő társadalmi integráció hiányában ez azt jelenti, hogy felerősödhetnek nemcsak az etnikai feszültségek, hanem a szociális és jövedelmi kérdések is, pontosan egy olyan korban, amikor a humántőke megfelelő újratermelése a nemzetközi versenyképesség (egyik) meghatározó feltétele.

4. A gazdasági erőviszonyok változása

A hidegháborús korszak meghaladása, valamint a közép- és kelet-európai országok politikai és gazdasági rendszerváltása után az elmúlt évtized legjelentősebb változása a gazdasági erőviszonyok globális térképén következett be. Az Egyesült Államok vezető szerepét ugyan egyetlen más ország sem tudta (még) megkérdőjelezni (13.262 mrd. dolláros GDP 2006-ban), még ha az EU összesített GDP-je ennél valamivel magasabb is, amennyiben figyelembe vesszük az euró felértékelődését a dollárhoz képest. Ennél jóval lényegesebb változás, hogy évtizedes tíz százalékos körüli növekedés eredményeként Kína lett a világ negyedik legnagyobb gazdasága (2554 mrd. dollár), megelőzve mind a francia (2227 mrd. dollár), mind a brit (2358 mrd. dollár) mutatót. Sőt, minden jel szerint 2008-ra maga mögött fogja hagyni Németországot (2890 mrd. dollár) is. Egyre erőteljesebben közelítenek a nagyméretű és feltörekvő országok az 1000 mrd. dolláros határhoz. Oroszország (975 mrd.), Brazília (967 mrd.), Dél-Korea (877 mrd.), India (854 mrd.) és Mexikó (811 mrd.) volt a sorrend 2006-ban. Előrejelzések szerint Kína 2020-ra válhat a világ második legnagyobb gazdaságává, míg India ekkorra elérheti a vezető nyugat-európai országok GDP-jét. Ekkor egyébként a világ GDP-je 80, az egy főre jutó jövedelem pedig 50 százalékkal haladhatja meg a 2000. évi szintet. Hosszabb távon még egyértelműbb a világgazdasági súlypont-átrendeződés. 2050-ben Kína jelenlegi GDP-

jének közel hússzorosát termelheti meg, és jó 20 százalékkal előzheti meg az USA-t, amelyet egyre szorosabban követ majd India. A három ország együttes GDP-je mai áron számolva meghaladhatja a 110.000 mrd dollárt. A „vert mezőnyben” végez minden ma fejlettnak számító ország. Az első hétben az USA-t és Japánt leszámítva csak feltörekvő országok foglalnak majd helyet (a már említetteken túlmenően Brazília, Mexikó és Oroszország. Indonézia, Nigéria és Dél-Korea megközelíti Franciaországot és jóval leghagyja Olaszországot és Kanadát.

A kép jelentősen más árnyalatot kap azonban, ha az egy főre jutó jövedelmeket hasonlítjuk össze. Ebben az összefüggésben 2020-ig megmarad az OECD-országok fölénye, hiszen náluknál jóval népesebb országok GDP-jével „versenyeznek”.

A növekedés meghatározó elemévé mindenütt a humántőke válik, még ott is, ahol ma az iparosítás és a gazdasági modernizáció tetemes energia- és nyersanyag-igénnyel párosul. A világban létrehozott új értéknek mintegy 80 százaléka becsülik azt a hozzájárulást, ami az emberi munkából, döntően tudásból és szakértelemből származtatható.

E vonatkozásban különös fontossága van a technológiai haladásnak. Az infokommunikációs forradalom még messze nem zárult le, de már megjelentek a horizonton a nem kisebb áttörést sejtető nanotechnológiai és orvos-biológiai vívmányok vagy legalábbis előrehaladott kutatások. Nagy valószínűséggel állítható, hogy a 21. század (legalábbis annak első fele) az egészségügyben és az orvostudományban hozza a leglátványosabb eredményeket – nem kevés etikai kérdést is felvetve. Az új technológiák megértése, alkalmazása, valamint elterjedésének sebessége nagyban meghatározza az egyes országok versenyképességét. Egyre inkább nemcsak az a fontos, hol fedeztek fel valamit, hanem hogy a világ társadalma megértse, mit jelent az újítás, hogyan lehet alkalmazni, majd lehetőség szerint továbbfejleszteni. Ott, ahol a megértés is problémát okoz, új és tartós gazdasági-technológiai szakadék alakulhat ki. Ezért alapvetően szükséges az oktatási rendszerek megfelelő átalakítása. Annál is inkább, mert az internet által kínált lehetőségek messze nem minden esetben segítették az önálló gondolkodást, és még kevésbé a lényeges és lényegtelen közötti különbségtételt. Ebből növekvő mértékben származik frusztráció, „feleslegesen eltöltött idő”, az egyre bonyolultabb világban való tévelygések, az önálló gondolatok és „világnézet” hiánya. Ennek következményei pedig nemcsak a munkaerő-piacon jelennek meg, hanem a társadalom finomszöveteibe is beszivárognak, táptalajt adva mindenfajta könnyű megoldást kínáló demagógiának és populizmusnak. Vagyis ezek a társadalmi formációk fokozottan lesznek hajlamosak arra, hogy tekintélyelvű rendszereket fogadjanak el, mi több, saját maguk az ilyen követelések élére álljanak.

A gyors gazdasági növekedést mutató országokban általában véve csökkent a szegénység aránya és mértéke is. Világbank-számítások szerint a napi 1, ill. 2 dollárból élők száma lényegesen mérséklődött Ázsiában, de Latin-Amerikában is, miközben Afrika egyre reménytelenebb helyzetbe sodródik. A globalizáció egyik velejárója, hogy a növekedés gyümölcsei messze nem egyformán oszlanak meg, akár az egyes régiókat, országokat vagy az azokon belüli különböző társadalmi és jövedelmi csoportokat tekintjük. Az egyik alapvető kihívás éppen ezeknek a jövedelmkülönbségeknek a csökkentése. Növekvő mértékben már nemcsak a hagyományos szegénységi küszöb alattiak szorulnak azonban

az újraelosztásban való részvételre, hanem a globalizáció más vesztesei is, akik egy része a ma még középosztályhoz sorolható rétegekből kerül ki, és fejlett ország állampolgára.

A kölcsönös gazdasági függés lényegi erősödése pozitív és negatív következményekkel egyaránt járhat. Az utóbbi elkerülése minden korábbinál nagyobb együttműködést, kölcsönös megértést követel meg, hiszen az egyik alapvető építőköve az egész építmény létét veszélyeztetheti. Ellentétben a korábbi évszázadokkal és évtizedekkel, nincs olyan ország, amelynek a kezében lenne minden vagy a saját érdekek akár erőszakos érvényesítéséhez elegendő kártya. Az erős és gyenge kártyák sok szereplő között oszlanak meg, amelyek mindegyike – saját jól felfogott felvilágosult önérdéke alapján - együttműködésre van kárhoztatva. A kínai növekedés például igen fontos az USA-nak, hiszen Kína nemcsak exportpiacot biztosít, hanem számtalan amerikai nagyvállalat profitszerzésének elsődleges földrajzi helye. Az amerikai folyó fizetési mérleg deficitjét egyre nagyobb mértékben Japán mellett éppen Kína finanszírozza, mégpedig tetemes többletéből és valutatartalékaiból. Ha ezek csökkennek, mérséklődik a finanszírozási hajlandóság és képesség is, ami megszorításokat eredményezhet az amerikai gazdaságban. Számos hasonló példát lehetne még említeni a kölcsönös függés mélységének és a korábbiaknál sokkal kiegyensúlyozottabb természetének igazolására. Ugyanakkor a „szétterültebb” függési szerkezet lehetőséget nyújt arra is, hogy egy-egy jelentős világ gazdasági súllyal rendelkező ország problémái ne érintsék feltétlenül negatívan a globális kilátásokat, hiszen a többiek kiegyensúlyozó szerepe jobban érvényesülhet. E vonatkozásban igen fontos a legnagyobb népességszámú országok belső keresletének gyors emelkedése, ami mind India, még inkább azonban Kína esetében a következő években előtérbe kerülhet (az eddigi főleg exportorientált kínai fejlesztés is fokozottan irányulhat az egyre markánsabb belső piaci kereslet kielégítésére, annak exportmérséklő és importserkentő hatásaival együtt).

Mindemellett a világkereskedelem továbbra is gyorsabban nő mint a GDP, ami elsősorban a kisebb és nyitott gazdaságok esetében létfontosságú. Miután a feltörekvő országok is erőteljes liberalizációt hajtanak (vagy hajtottak) végre, részesedésük meredeken emelkedik a világkereskedelemben. Ennek következtében a fejlett országok részesedése 1995 és 2007 között közel 80 százalékról 66 százalékra mérséklődött a világexportban és 78-ról 70 százalékra a világimportban. A tendencia folytatódása jelezhető előre, de a fejlett országok világkereskedelmi vezető szerepe 2015-2020-ig nincs megkérdőjelezve.

Az Egyesült Államok és néhány más fejlett ország folyó fizetési mérlegdeficitjét már egy évtizede a feltörekvő országok különböző csoportjai finanszírozzák. 2001 és 2005 közötti kumulált adatokat nézve kimutatható, hogy az összességében 2000 milliárd dollárt meghaladó hiányt a feltörekvő ázsiai országok mellett a közel-keleti és oroszországi többletek fedezik.

A közvetlen külföldi beruházások (FDI) állománya 2005 és 2010 között 10.300 mrd. dollárról 16.600 milliárdra bővülhet, ami éves átlagban 1200 mrd. körüli folyó áramlást tételez fel. A tőkeáramlások túlnyomó része továbbra is a fejlett világban marad, és egyre nagyobb mértékben összpontosul fúziókra és felvásárlásokra. Ugyanakkor folytatódik a

kínai, a globális méretekben szerény, de az adott térségnek fontos közép- és kelet-európai térhódítás, és újabb célországok is megjelenhetnek (Latin-Amerika, India, Oroszország). A legutóbbi években kialakult néhány új tendencia várhatóan megerősödik. Egyrészt még inkább tért hódítanak a globálisan integrált vállalatok, amelyek felváltják a hagyományos transznacionális társaságok tevékenységét. Nem vertikális láncolatokban gondolkodnak, hanem horizontális munkamegosztásban. Vagyis a termelési-értékesítési lánc bármely elemét elviszik a világ azon területére, ahol a legnagyobb profitot remélik, függetlenül attól, hogy kutatásról, fejlesztésről, pénzügyi műveletekről vagy csak egyszerű összeszerelésről van szó. Másrészt az előző évek esetenként kellemetlen tapasztalataiból tanulva visszalenghet az inga a fúziók és felvásárlások esetében a tisztán pénzügyi befektetési szándéktól a szakmai indokok felé. Kiderült ugyanis, hogy eltérő munkakultúrák összehangolása még ott is nehéz, ahol magasan fejlett országok közötti együttműködésről van szó. Nem is szólva az alapvetően más üzleti kultúrát birtokló és kevésbé fejlett országokról. Harmadrészt mind az outsourcing, mind a vállalati összeolvadások jelentős hatást gyakorolnak a munkaerő-piacra, közvetve pedig az oktatásra és képzésre. Miután a munkaerő mozgása jóval korlátozottabb, mint a tőkéé, a jövőben is elsősorban az várható, hogy a tőke megy a munkaerőhöz, és nem fordítva (jóllehet az utóbbi áramlás is felerősödik, de közel sem mindig abban a szerkezetben, ahogy ezt a tőke az adott munkaerő-piacon látni szeretné). Egyre több nagy cég építi le munkaerejének egy részét a hagyományos központokban. Példaként: csak néhány kiemelt nagyvállalat 2006-ban bejelentett létszám-csökkentése a 2006-2012 közötti időszakra meghaladja a 200.000 főt, ami természetesen a jéghegy csúcsa. A kölcsönös függés terjedésének következtében egyre kevesebb lesz az olyan ország, amely a fenti folyamatoknak csak az egyik elemét érzékeli. Outsourcing és insourcing együttesen jelentkezik. Sőt, azok az országok, amelyek hosszú éveken keresztül fő kedvezményezettjei voltak az outsourcingnak (akár a GDP növekedését, akár a munkahelyek teremtését nézzük), egyre inkább maguk is outsourcing-ot gyakorló orszaggá válnak. Az igazi kérdés és gazdaságpolitikai feladat tehát nem az áramlások egyirányúsága, hanem a kétirányú mozgás összességében kedvező egyenlegének biztosítása (nettó direkttőke-import és nettó munkahely-teremtés pl. Magyarországon és a hozzá hasonló helyzetű felzárkózó országokban).

Munkaerő- és migrációs kérdésekkel részletesen foglalkozik egy másik tanulmány. Itt egyetlen megjegyzést teszünk. Említettük már, hogy a nemzetközi migráció a következő években erősödni fog. Ezen belül – katasztrófa-forgatókönyvet félretéve – meghatározó lesz a gazdasági és társadalmi okokból való áramlás, szemben korábbi időszakok menekülthullámaival. Jelenleg négy meghatározó földrajzi célterülete van a migrációnak. Az egyik az USA, ahová mindenekelőtt Latin-Amerikából és Ázsiából érkeznek tömegesen. A másik Ausztrália, amely egyre nagyobb mértékben lesz dél- és délkelet-ázsiaiak új hazája. Ez nem is csoda, hiszen USA-méretű területen mindössze 25 millió ember él jelenleg, ami gazdasági (és később akár morális) szempontból is tarthatatlan állapot. A harmadik az olajban gazdag közel-keleti térség, ahová mindenekelőtt ázsiaiak járnak dolgozni, de közel sem a letelepedés igényével vagy ígéréssel. Végül a negyedik Európa, amely egy kelet-nyugati és egy dél-északi migrációt kell, hogy megemésszen. A kettő között – legalábbis a legutóbbi időig - jelentős különbség volt vallást, értékrendet, mentalitást és az esetek nagy részében (szak)képzettséget is tekintve. Miután a kelet-

nyugati áramlás tartalékai lassan kifogynak, ill. egyes tagállamok korlátozó politikája gátat szab ennek a mozgásnak, egyre meghatározóbbá válik a délről északra irányuló áramlás, ami döntő mértékben fekete-afrikai és arab polgárokat hoz az EU-ba, mindenekelőtt annak néhány preferált országába (Spanyolország, Anglia, de Franciaország és Belgium is). Egy részük nyilvánvalóan enyhítheti a munkaerő-piaci feszültségeket, nagyobbik része azonban oktatási és szakmai hiányosságok miatt aligha tud tartósan beilleszkedni a munkaerő-piac keresleti szerkezetébe. Nagy a veszélye annak, hogy marginalizálódnak és súlyos társadalmi feszültségek kiváltójává és/vagy károsultjává válnak. Az egységes európai migrációs politika mindmáig hiányzik, holott a fejlemények több mint sürgetik a közösségi játékszabályok kialakítását.

Hasonlóan részletes elemzés készül a természeti erőforrások piacának jelenéről és kilátásairól. Napjainkban előtérben áll az energiakérdés, mindenekelőtt a gyorsan növekvő kínai és indiai (valamint egyéb felemelkedő) gazdaság egyre nagyobb energiaétvágyának kielégítése. De hasonlóan nagy „étvágy” tapasztalható a legtöbb ásványi nyersanyag vonatkozásában is. A kilencvenes évek közepéig Kína gyakorlatilag önellátó volt olajból, jelenleg pedig a világ második legnagyobb olajimportőre. 2005-ben Kína használta fel a világon előállított nyersacél 26, a rizs 32, a gyapot 37 és a cement 47 százalékát. A gyorsan növekvő életszínvonal jelentős mezőgazdasági keresletet is támaszt, aminek egy része ismételten más országokban előállított termékekkel tűnik fedezhetőnek. Mind az erőforrások fokozott igénybe vételének, mind a felhasználás során keletkező anyagoknak, mind a látványos növekedésnek közös kísérője a környezet fokozott terhelése. Számítások azt mutatják, hogy amennyiben a felzárkózó országok, mindenekelőtt azonban a világ lakosságának közel 40 százalékát adó India és Kína a fejlett országok növekedési pályáját követik, úgy a világ egyértelműen környezeti katasztrófába sodródik. A világ úgynevezett „ökológiai lábnyoma” már ma 20 százalékkal haladja meg a globális biokapacitást, és ez a szakadék a nyolcvanas évek második felétől rohamosan mélyül.¹ A problémát nem enyhíti, hogy egyesek az energiagondokat mezőgazdasági földterületek tömeges bevonásával vélik megoldhatónak, miközben súlyos természeti katasztrófákat idéznek elő. Arról nem is beszélve, hogy a korlátozott mezőgazdasági földterület is rohamosan csökken a példátlan méreteket öltött urbanizáció következtében. Mégis, a következő évtizedek természeti erőforrásai között a víz léte vagy hiánya tűnik a kulcskérdésnek. Lehet, hogy ez a kérdés még nem jelenik meg akut formában tíz éven belül, de az azt követő periódus súlyos válságainak megelőzésére már most meg kell kezdeni a felkészülést. Ez kiemelt szerepet kell, hogy kapjon a magyar külstratégiában éppúgy mint az itthoni fejlesztéspolitikában.

5. Néhány gondolat az Európai Unió világszerepéről és nyitott kérdéseiről

Magyarország szempontjából meghatározó az Európai Unió szerepe a világgazdaságban és a világpolitikában. Ezért is indokolt néhány általános megjegyzés megfogalmazása.

Bevezetésként: uniós tagként három formában érnek minket globális hatások:

¹ Worldwatch Institute: A világ helyzete 2006. Budapest, Föld Napja Alapítvány, 37. oldal.

- olyanok, amelyek – közösségi politika hiányában – egyszerűen átfutnak az Unión, ezért változatlan formában érik a tagállamokat, és tagállami válaszokat követelnek (nem mindig a közösségi politika szükségességét erősítve),
- olyanok, amelyeket az Unió a közösségi politika közegén keresztül megszűr, vagyis módosított, tompított formában, esetleg késleltetve jelenik meg tagállami szinten,
- olyanok, amelyekkel szemben az EU fellép, akár aktívan (saját kezdeményezéssel), akár passzívan (egyfajta védőpajzsot tartva a tagállamok elé).

Magyarország 2004-ben egy olyan európai integrációhoz csatlakozott, amely:

- nem zárkózik be a kontinentális (vagy akár nemzeti) protekcionizmusba, hanem nyitott a világra, valamint a további bővülésre is,
- versenyképes a világ gazdaság más szereplőivel,
- jövőorientált, nem pedig múltba merengő és status quo-őrző,
- végül szolidáris mindazokkal az országokkal és régiókkal kapcsolatban, amelyek fejlettségi szintje alacsonyabb, felzárkóztatásuk viszont nemcsak tagállami, hanem közösségi érdek is.

Ezek az elvárások mit sem változtak a tagság közel három évében, mégha különböző érdekcsoportok – itthon és más tagállamokban – a fentieket eltérően is értelmezik.

Az EU jövője a magyar külstratégia egyik alappillére, ezért az integráció problémáit, lehetőségeit és dilemmáit be kell építeni ebbe a stratégiába. Természetesen a kiindulópont világos: az uniós tagság minőségileg különbözik a nem-tagság állapotától. Egyúttal az egyetlen racionális alternatívája Magyarország regionális, európai és globális beágyazódásának. Mindez nem zárja ki, sőt a stratégiakészítés esetében kifejezetten feltételezi, hogy számba vegyük európai környezetünk néhány alapvető dilemmáját, hiányosságát, feladatait.

Ezek a következők:

Először: olyan integrációnak vagyunk a tagja, amely éppen belépésünk előtt néhány évvel veszítette el évszázadokon keresztül birtokolt növekedési központoszerepét. Gyakorlatilag az olasz városállamok kialakulásától a 20. század utolsó évtizedéig Európa a világ gazdaság meghatározó – az utóbbi évszázadban pedig egyik -növekedési központja volt. A kilencvenes évek közepétől ez a központ áttolódott Ázsiára, mindenekelőtt a csendes-óceáni régióra. Belátható időn belül – ismét katasztrófa-jövőképeket félretéve – nem is fog visszatérni Európába. A változásokat egyértelműen jelzik a statisztikai adatok, főleg a növekedési ráták. Vita folyik ugyanakkor arról, hogy a „lemaradás” mennyiben tulajdonítható alacsonyabb termelékenység-növelésnek, technológiai és kutatás-fejlesztési tényezőknek, valamint társadalmi mentalitásnak. Kétségtelen, hogy az USA és az EU közötti növekedési és GDP/fő-különbségben nagy szerepe van annak, hogy az európaiak kb. 20 százalékkal kisebb hivatalos munkaidőben dolgoznak. Jóval kevesebb szó esik a világ gazdasági centrumvesztés hosszabb távú és mesze nemcsak gazdasági következményeiről. A következő évtizedben fog az európai politikusok és a társadalom nagy része számára (a

gazdaság szereplői általában jól felkészültek már erre az időszakra) tudatosodni, hogy a sok évszázados – és sokak számára ma is magától értetődő - vezető szerep egyértelműen és visszavonhatatlanul a múlté. Ettől még több évtizeden keresztül viszonylag nyugodtan lehet élni az évszázadok alatt felhalmozott tőkéből. Ez azonban már egyre kevésbé alkalmas arra, hogy a 21. századi világ alakításába érdemlegesen bele lehessen szólni olyan országok és régiók társaságában, amelyek gyorsan növekszenek, tele vannak önbizalommal – miközben egyre inkább kiütközik a különbség a reális teljesítmény és a „régii homályba vesztett” büszkeség, önteltség, felsőbbrendűség között. Magyarország, mint az EU-n belül felzárkózó ország semmi esetre sem eshet ebbe a hibába.

Másodszor: másfél évtizeddel ezelőtt megszűntek az európai integráció mellett egykor bábáskodó, sőt meghatározó szerepet játszó külső tényezők. Több mint egy fél évszázaddal ezelőtt három ilyen elem hozta létre a nyugat-európai közösséget: a Szovjetunió (joggal) tulajdonított konkrét politikai, ideológiai és katonai fenyegetés; a hol közvetett, hol nagyon is közvetlen amerikai nyomás a francia-német történelmi kibékülés és a regionális gazdasági együttműködés érdekében (ez volt a Marshall-terv egyik feltétele), valamint a Német Szövetségi Köztársaság decentralizált politikai struktúrájának kialakítása céljából; végül pedig a térség társadalmainak közös és katasztrofális élménye a háborút és annak következményeit illetően, lettek volt a győztes vagy a vesztes oldalon.

E tényezők egyike sem érhető tetten ma. Moszkva sem katonai, sem ideológiai eszközökkel nem fenyegeti Európát. Az EU-USA kapcsolatokat – a katonai terület leszámítva – az egyenrangúság jellemzi, amelyen belül éppúgy jelen vannak a kooperáció, mint a verseny elemei. Végül – sajnálatos demográfiai okokból – a háborút és annak szörnyűségeit személyesen megtapasztalt nemzedék lassan teljesen kihal. Az általa teremtett és hátrahagyott örökség, vagyis a béke, a biztonság és a jólét a nyugat-európai társadalmak természetes környezetévé vált, amelybe valamennyi európai ország igyekszik bekerülni (nem utolsósorban ez magyarázta Magyarország csatlakozását is). Természetesen szó sincs arról, hogy ne lennének újabb külső tényezők, amelyek az integrációs folyamatok felgyorsítására ösztönöznének. Ezek azonban közel sem olyan konkrétak, mint az 50-60 évvel korábbiak. Aligha tagadható, hogy a nemzetközi terrorizmus ilyen fenyegetés, csakhogy sem földrajzi központja, sem tényleges katonai ereje és eszközei nem kézzelfoghatók. A lassú gazdasági növekedés, a demográfiai fogyás, az egyes külterületeken azonosítható technológiai lemaradás éppúgy lehetne mozgósító tényező, mint a migrációs trendek vagy a közös energiapolitika szükségessége. Egyelőre azonban ezek nem érték el azt a kritikus küszöbértéket, ahol az integráció új minőségéről beszélhetnénk.

Harmadszor: egyre szembetűnőbb az EU gazdasági és politikai befolyása közti különbség. Míg az előbbi megkérdőjelezhetetlen, hiszen az európai integráció a világ legjelentősebb kereskedelmi szereplője, meghatározó globális tőkeexportőr és –importőr, a kiemelkedően legnagyobb hivatalos fejlesztési segélyező, addig az EU gyakorlatilag nincs jelen a világpolitikai térképen. Ez a diszkrépancia nem ismeretlen a háború utáni európai történelemben (lásd NSZK), de ott külső kényszerek hatására alakult ki ez a különbség. A jelenlegi EU-t – kívülről - senki és semmi sem akadályozza abban, hogy az egyik meghatározó világpolitikai szereplővé váljék. Ehhez azonban alapvető belső

reformok, pontosabban minőségi mélyülésre van szükség. Megkockáztatható, hogy a 21. század első negyedében, ahol a gazdasági és politikai befolyás egyre erőteljesebben fonódik egymásba, az EU csak akkor tudja megtartani világgazdasági szerepét, ha – mint integrált térség - alapvetően erősíti világpolitikai jelenlétét. Ellenkező esetben a szakadék a világgazdasági befolyás csökkenése formájában fog szűkülni.

Negyedszer: nem kevésbé lényeges különbség figyelhető meg elsősorban a gazdasági súly alapján kulcsországok hosszú ideje gyenge növekedési üteme és ugyanezen országok vezető vállalatainak rekordnagyságú profitszerzése között. Más szavakkal: a nemzetgazdasági és a vállalati növekedési ütemek egyre erőteljesebben távolodnak egymástól. A vezető nyugat-európai vállalatok bizonyítottan versenyképesek a globális piacon, és egyre inkább az integráción kívül találják meg a tartós növekedés feltételeit. Profitjukat pedig úgyszintén alapvetően globális és nem nemzeti vagy akár integrációs megfontolások alapján ruházzák be újra. Az egyik legnagyobb európai kihívás, hogyan lehetne ezeket a cégeket legalább részben visszahozni az integráció keretei közé, és ezzel tartósan felgyorsítani az európai növekedést. Megoldást kínálna a szolgáltató szektor átfogó és gyors liberalizációja, hiszen ez adja a GDP 70 százalékát. Ugyanakkor itt vannak a tartós növekedés legnagyobb fékjei, amelyekre újabb súlyokat rak a több országban terjedő „patriotista gazdaságpolitika”.

Ötödször: 2004-ben megszakadt a bővítés és mélyítés évtizedeken keresztül bevált párhuzamossága, pontosabban az a folyamat, amely egy korábban megindított mélyítésbe ágyazta be az éppen soros bővítést. Az angol-dán-ír csatlakozás a közös kereskedelempolitika kereteibe illeszkedett, a spanyol-portugál pedig a Delors által meghirdetett egységes belső piaci programba. Ausztria, Finnország és Svédország akkor lett EU-tag, amikor már két éve folyt a közös pénz bevezetését előkészítő és rendkívül aprólékos, minden részletre kiterjedő program. Az EU történetének legnagyobb bővítése nem ágyazódott mélyítési keretekbe. Igaz, hogy Brüsszel és a tagállamok többször hangoztatták, hogy a bővítés feltétele számos területen az integráció előzetes fejlesztése (mezőgazdasági politika, költségvetés, intézményrendszer), de érdemleges lépésekre alig került sor. A közös alkotmány pedig – még ha el is fogadták volna a franciák és a hollandok – messze nem elégítette volna ki a 2004. (majd 2007.) évi bővítés mélyítési követelményeit. Félő, ha az Unió nem tud rövid időn belül és több területen egyszerre lényegi mélyülést elérni, nemcsak a bővítés kétségtelen előnyei veszhetnek kárba, de elindulhat az integráció egy olyan irányba, amelynek végén – optimista feltételezésként – a „valamivel több, mint szabad kereskedelem és vámunió” fog állni.

Hatodszor: versenyképességi kihívások, demográfiai fejlemények és növekedési-finanszírozási korlátok egyaránt megkérdőjelezik a hatvanas évek végén és a hetvenes évek első felében kiépített európai jóléti modell(ek)e)t. Ismert, hogy minden hasonlóság ellenére vannak különbségek a kontinentális, az angolszász és a skandináv modell között. A legnagyobb hasonlóság azonban az, hogy jelenlegi formájában egyik sem látszik fenntarthatónak. Ennek alapvető oka az, hogy más gazdasági feltételek között jöttek létre, mint a 21. század első évtizedének valósága. Gyors és fenntartható növekedésre, közel teljes foglalkoztatottságra és megkérdőjelezhetetlen versenyképességre épültek, továbbá – nem kis mértékben – más demográfiai alaphelyzetből indultak ki. Az akkor átlagosan

70 éves átlagkor mellett mintegy 47évet dolgoztak (18-65 év), és ennek jövedelemadóiból és egyéb befizetéseiből finanszírozták a munkaképes kor előtti 18 évet, valamint a nyugdíjba vonulás utáni, átlagosan 5-10 évet. A mai helyzet merőben más, hiszen a munkába állás – márcsak a hosszabb tanulási idő és az ehhez kapcsolódó versenyképességi követelmény miatt is – később kezdődik, a nyugdíj-korhatár alacsonyabb, a várható élettartam pedig jóval magasabb, mint 35-40 évvel ezelőtt. Így mintegy 35 éves munkaviszonyból kellene további 45-50 évet megfinanszírozni, ami a régi adófizetési és államháztartási struktúrában képtelenség. Ma szinte valamennyi EU-tagállam a korábban felhalmozott tartalékokat éli fel, és nem képes a folyó befizetésekből fedezni a kiadási kötelezettségeket.

Hetedszer: A fentiek alapján (is) sürgősen szükség van egy új, a világpolitikai és világgazdasági kihívásoknak megfelelő, jövőorientált és közös uniós politikára. Ehhez három feltétel teljesítendő:

- Meg kell határozni a sajátos „európai értékeket”, márha ilyenek vannak. A meghatározás nem lehet passzív és elhatároló, vagyis olyan, amely csak azt állapítja meg, hogy miért nem vagyunk olyanok, mint a kínaiak, az arabok vagy az indiaiak. Pozitív meghatározásra van szükség.
- Meg kell határozni az európai integráció küldetését, feladatait, céljait, érdekeit a 21. század világában. Ez nem érhető el a klasszikus, de passzív francia „finalité” keretében. Sokkal inkább aktív, offenzív megközelítésre van szükség, amit az amerikai „mission” fejez ki megfelelően.
- Végül az értékek védelme és érvényesítése (terjesztése), valamint a küldetés sikeres megvalósítása érdekében nélkülözhetetlen az Unió egységes vezetése (leadership). Ez azonban semmiképpen sem alapulhat a hagyományos francia-német tandem (ami érdemben egyébként is már hosszabb ideje kifulladt), hanem új együttműködési és döntéshozatali formákra van szükség. Ez logikusan veti fel a többsebességes Európa gondolatát, de nem egyes nagy országok automatikus szupremáciájának formájában. A többsebességes Európa már hosszabb ideje napi integrációs gyakorlat (a közvetlen agrárkifizetésektől a szolgáltatások, a munkaerő és a tőke áramlásának korlátozott szabadságán át Schengenig vagy a monetáris unióig). Rugalmas, mindenki számára nyitott és a globális befolyás szempontjából is meghatározó néhány konkrét területre koncentrálni új vezetésre van szükség.

7. Röviden néhány etikai és morális dilemmáról

A 21. század nemcsak korábban elképzelhetetlen fejlődést, növekedést, anyagi gyarapodást hoz magával a világ népességének nagyobb része számára, de szükségképpen felvet néhány sarkalatos etikai kérdést is, amellyel – legalább érintőlegesen – kell foglalkoznia mind az erőviszonyokat tárgyaló vitaanyagoknak, mind a később írandó összefoglalónak. Ezek egy részével más munkacsoportok szerzői is szembe kerülnek (pl. gazdasági biztonság, kultúra). Itt – nem feltétlenül fontossági sorrendben, hiszen ilyent az esetek nagy részében nem is lehet megállapítani - az alábbiakat emeljük ki.

Először: a technológiai fejlődés több etikai kérdést vet fel, a génmódosított agrártermékektől a technológiai fejlődés többretegűségén (attól függően, hogy haladást vagy pusztítást szolgál-e) az orvostudomány napjainkban zajló forradalmáig, amelynek eredményei rövid időn belül mindannyiunk számára érzékelhetővé és élet-halál döntéseink szerves részévé válhatnak.

Másodszor: milyen mértékben célszerű és etikus beavatkozni hosszú távú demográfiai folyamatokba, akár a születésszám (vélt-remélt) szabályozásával, akár a „kegyelmes halál” előidézésével (ha a költségvetést összerombolják az egekbe szökő egészségügyi kiadások, amelyek 80-90 százaléka – egyébként egészséges életet feltételezve – az élet utolsó 1-3 évében jelentkezik). Az előbbit a társadalom gyakorlatilag már elfogadta (aztán vagy ennek alapján él vagy sem), az utóbbiról azonban hallani sem akar.

Harmadszor: jogos-e a preventív csapás, ha valamely ország vagy közösség (esetleg terrorista csoport) bizonyíthatóan fenyegeti a világ békéjét és akár százmilliók életét? Mi tekinthető bizonyítéknak (lásd Irak) és mi nem? Van-e az emberiség egy részének joga (és felhatalmazása) arra, hogy fellépjen a(z állítólag) készülődő agresszióval szemben, vagy minden erejét a konfliktus megelőzésére kell fordítania. Ha pedig ez nem járt eredménnyel, akkor utólag – immár hatalmas károk elszenvedését követően – természetesen jogot szerez a visszacsapásra. E vonatkozásban ma lényegi különbség van az amerikai és az európai megközelítés között.

Negyedszer: mennyire demokratikus az elmúlt évszázad választójoga, a melynek értelmében valamennyi felnőtt állampolgár egy szavazattal rendelkezik. Abban a 21. században, amelyben meghatározó növekedési, modernizációs és versenyképességi tényezővé vált a tudás, a megfelelően felkészült humántőke, a másik oldalon pedig egyre erőteljesebben jelenik meg a „nem-tudás” (ez nemcsak „digital divide”), egyenlően kell-e azon választások esetében mérni, amelyek hosszú időre meghatározzák adott ország fejlődési pályáját, de nem egyszer a belső és környezetével kapcsolatos stabilitás kockázati fokát is. Továbbmenve: az öregedő lakosság egyre nagyobb száma jelentősen befolyásolhatja a választásokat, mégpedig a status quo javára, miközben a jövőért felelős fiatalabb generáció nem tudja megfelelően képviselni és keresztülvinni fejlesztési-változtatási érdekeit. Milyen választási rendszer felel meg a 21. század új feltételeinek, mindenekelőtt Európában?

Ötödször: nem kétséges, hogy a világ több vonatkozásban a környezeti terhelhetőség azon küszöbéhez ért (ha még nem lépett túl rajta), amikor visszafordíthatatlan és a Föld lakói számára rendkívül veszélyes és horribilis költségeket előidéző folyamatok indulnak meg. Ezért mindannyiunk közös, globális felelőssége az ezzel kapcsolatos tevékenységek abbahagyása. De lehet-e a most felzárkózni kívánó országokat, mint Kínát, Indiát, Braziliát vagy másokat arra kényszeríteni, hogy – mindannyiunk érdekében – ne járják végig azt az utat, amelynek során mi, fejlettebb országok valójában előidéztük a kritikus helyzet létrejöttét? Globális szemléletben ez mindannyiunk kötelessége, de a helyzetet előidézők morális felelőssége emellett tagadhatatlan. Hogyan lehet ilyen körülmények

között kompromisszumot kötni, és miben állna ez? Egyáltalán van-e erre valamennyire is megalapozott remény?

Hatodszor: mindenekelőtt Európa egyik legnagyobb kihívása a multikulturális és multietnikai társadalom stabil kereteinek megteremtése. Mind az előbbi évtizedekben létrejött etnikai struktúrák (főleg egyes nyugat-európai országokban), mind a változatlanul folytatódó bevándorlás, továbbá egyes etnikai közösségek átlagost jóval meghaladó szaporodása megkerülhetetlenné teszi e kérdés részletes elemzését és a megfelelő politikák (célok, eszközök, intézmények) kiépítését. Csak így akadályozható meg, hogy súlyos konfliktusok jöjjenek létre az EU több országában, amelyek beláthatatlan következményekkel járnának és Európa világméretű leszakadásához vezethetnének. Vitán felül áll, hogy mindent meg kell tenni a társadalom nyitottságának növelése (social inclusion) érdekében, beleértve az oktatást, a foglalkoztatást és a különböző csoportok közötti intenzív párbeszéd intézményesítését is. A másik oldal számára ugyanakkor világossá kell tenni, hogy új hazájukban – bármennyi időt is töltenek ott – számukra is érvényesek az ottani törvények és szokások. De hol vannak a tolerancia határai? És mennyi idő áll rendelkezésre, hogy a szükséges intézkedések még megfelelő hatást érjenek el?²

8. Néhány következtetés és javaslat

Nem ennek a vitairatnak a feladata a külstratégia számára készítendő javaslatok kidolgozása. Erre majd a mintegy félszáz tanulmányra, valamint az ezeket övező élénk vitákra alapozva kerül sor a munka későbbi fázisában. Ezért e helyütt kizárólag kísérleti jelleggel és további vitára ösztönözve igyekszem néhány fontosabb gondolatot összefoglalni.

1. Az újrarendeződő és állandóan fejlődő nemzetközi erőterben Magyarország – mint az EU tagja – egyszerre politika-fogadó („policy-taker”) és politika-alakító („policy-shaper”) szerepet játszik. Ma még – évszázadok berögzöttségének is tulajdoníthatóan – rendszeresen az előbbi jelenik meg, miközben minden területen tudatosan erősíteni kell a proaktív magatartást, vagyis a politika-alakító szerepet. Ez éppúgy magában foglalja a saját elképzelések megjelenítését, mint a különböző elképzelések eredőjeként az értelmes kompromisszumokat. Az így született egyezményekben is megjelenik a „politika-fogadó” funkció, de nem passzív formában, hanem aktív tevékenység és racionális megegyezés eredményeként.
2. Kis országgént a magyar külstratégia meghatározó eleme a gazdasági érdekek érvényesítése. Mind a multilaterális, mind a bilaterális diplomáciában jelentős erővel kell megjelennie ennek a prioritásnak, ami magában foglalja a megfelelő

² Jellemzően jobboldali, de egyre több hívet szerez magának az az álláspont, amit Jean-Marie Le Pen úgy foglalt össze, hogy „szeresd Franciaországot, vagy menj el” (Love France or leave it). Azt is hozzátette: elég tágas a világ, hogy aki nem tud adott ország klubszabályaihoz alkalmazkodni, máshol próbáljon szerencsét. Szerinte Európa egyik fő problémája, hogy habozik a világos fellépéssel. Márpedig „az a civilizáció, amely olyannyira elveszti önbizalmát, hogy képtelen magát megvédeni, hanyatlásnak indul”. John Thornhill: Europe’s holiday from its own history. The Financial Times, 2007. február 19.

háttér megteremtését (oktatás, képzés, szakemberek kiválogatása, intézményrendszer stb.).

3. Elsősorban az EU-ban való érdekérvényesítés és érdekvédelem megköveteli átfogó magyar integrációs stratégia kidolgozását és következetes alkalmazását. Csak a világosan megfogalmazott érdekek, értékek és célok mentén lehet meghatározni a magyar mozgásteret, kompromisszum-kereteket és stratégiai vagy taktikai szövetségeket. Alapvető, hogy – akárcsak bármely más EU-tagállam – Magyarország is rugalmas politikát folytasson mindazonon a területeken, amelyek – ma még - nem tartoznak teljes hatállyal a közösségi kompetenciák körébe (pl. energia).
4. Minden területen és három szempontból is érdekünk az EU mélyítésének támogatása. Egyrészt a mélyítés általában véve növeli az EU nemzetközi versenyképességét és egységes külső fellépését, ami alapvető magyar érdek (is). Másrészt a mélyítés erősíti a közösségi kompetenciákat, amivel elejét lehet venni annak, hogy bármelyik nagyobb tagállam egy kevésbé nagy és befolyásos tagállammal szemben érvényesíteni tudja erőfölényét. Harmadsorban az Unió mélyítése egyre inkább előfeltétele a további bővítésnek, ami – különösen a Nyugat-Balkánt tekintve – meghatározó magyar stratégiai, biztonsági, politikai és gazdasági érdek.
5. Az EU-tagság nem jelenti azt, hogy a magyar külstratégia előtt bezárulnának a harmadik országokkal való kapcsolatok fejlesztésének lehetőségei. Éppen ellenkezőleg, az Uniót lehet és kell felhasználni az Európán kívüli kapcsolatépítésre, akár uniós színekben, akár bilaterális keretekben (ott természetesen, ahol a közösségi politika mellett ez lehetőségként jelentkezik). Ennek egyik lehetőségét kínálja egy – több között uniós forrásokból is létrehozandó – a szó legszorosabb értelmében vett globális (nemzetközi) kutatási és oktatási centrum létrehozása Magyarországon, amely kizárólag szakmai alapon teremt lehetőséget arra, hogy a világ, nem utolsósorban a feltörekvő gazdaságok vezető és ígéretes kutatói (Braziliától Mexikón át Oroszorszáig, Ukrajnáig és Kínáig) nálunk találjanak ideiglenes vagy végleges otthonra.
6. Részben az integrációs stratégia részeként, részben azonban közvélemény-formáló kommunikációs feladatként is merül fel a magyar és integrációs érdekek koordinációjának kérdése. Több vonatkozásban célszerű az integrációs érdekeket az esetenkénti rövid távú és rövidlátó, sokszor populista alapokon álló ún. „nemzeti érdekek” elé helyezni. Ezzel növelhetjük integrációs mozgásterünket, példát mutathatunk számos más tagállamnak, végső soron pedig többet profitálhatunk a közösségi lehetőségekből, mint a szűken értelmezett (és nem is mindig jogos vagy racionális) saját érdekek merev védelméből.
7. Számos más szempont mellett külstratégiai vonatkozásban is újragondolandó az állam szerepe a következő években és évtizedekben. Hangsúlyt kell, hogy kapjon a fejlesztő állam gondolata és gyakorlata, mindenekelőtt a 21. századi globális

kihívásokra való társadalmi felkészítés, munkaerő-képzés és vállalati (kutatás-fejlesztési) támogatás formájában.

8. Alapvető szerepe van a sikeres Magyarország, ezen belül a sikeres külstratégia megvalósításában a társadalom következetes felkészítésének, az intézményesített párbeszédnek és a populista-demagóg nézetekkel való nyílt és azonnali vitának.
9. Részben a fenti keretben, részben azonban ennél sokkal szélesebb körben intenzív tevékenységet kell folytatni a magyar társadalom nyitottságának, befogadó készségének javítása érdekében. Ellentétben a legtöbb régi EU-s tagállammal, az új tagok nagy része – részben múltjából fakadóan – még zárt, erőteljesen hermetikus (és homogén) társadalmi és etnikai szerkezetben él. A következő évek és évtizedek egyik legnagyobb kihívása lesz a migráció erősödése, a külföldi munkavállalók és rezidensek számarányának növekedése a teljes lakosságon belül. Felkészített társadalom esetén ennek alapvetően az előnyeit fogjuk élvezni, míg ellenkező esetben a hátrányai jutnak kifejezésre. Márpedig ez a kapcsolat hosszabb távon befolyásolja az ország nemzetközi versenyképességét, de politika-alakító szerepét is az Unióban.
10. Tekintettel arra, hogy Magyarországnak több évszázados történelmi tapasztalatai vannak a multikulturális, több vallású és eltérő etnikumú közegben való sikeres tevékenységet illetően, a 21. század első évtizedei kiváló lehetőséget kínálnak ezen örökség felújított és a jelen követelményeihez igazított formájának újraélesztésére, ill. továbbfolytatására. Arról nem is szólva, hogy az ez irányú cselekvésre nemcsak a kibővített és reményeink szerint tovább bővülő európai integráció ösztönöz, és mégcsak nem is a globális keretekben felerősödő multikulturális koordináció és együttélés (több mint egymás mellett élés!) késztet, hanem közvetlen földrajzi környezetünk, tranzitszerepünk és természetesen a határainkon túl élő magyar közösségekkel való kapcsolatépítés is. Ehhez pedig aktív és kooperatív, szomszédainkat is megértő, nem egyszer türelmet igénylő és nem felesleges irritációkat generáló politikára van szükség, amihez meg lehet nyerni az EU-tagok nagy részének támogatását. Így tarthatja meg Magyarország az EU-n belül regionális stabilitási horgony szerepét, és erősítheti egyúttal az EU globális keretekben kibontakozó párbeszédét eltérő kultúrák, értékek, vallások és közösségek között.